

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

УДК 94(477)

Юрій Мицик, Інна Тарасенко

З ПЕРЕКАЗІВ ПРО ІВАНА МАЗЕПУ ТА СЕМЕНА ПАЛІЯ

Ім'я відомого українського історика та етнографа Миколи Михайловича Білозерського (1833-1896) не потребує детальних пояснень. Досить сказати, що він був родом з Чернігівщини (хутір Мотронівка (нині – у складі с. Оленівка Борзнянського р-ну), був рідним братом Василя та Олександри Білозерських (дружини П.А. Куліша, письменниці Ганни Барвінок). Під впливом Куліша став цікавитися історією України, зокрема видав Чернігівський літопис, зібрав понад 800 українських народних пісень. Публікувався на сторінках «Киевской старины», «Черниговских губернских ведомостей» (певний час був навіть головним редактором цього видання) тощо. В кінці життя поселився на хуторі біля Борзни, де й помер. Очевидно, вплив Куліша виявився і в тематиці наукового пошуку Миколи Білозерського. Так, Куліш видав «Записки о Южной Руси», де є, наприклад, перекази про Богдана Хмельницького, Данила Нечая та ін. Білозерський же особливу увагу приділив Мазепі та Палію, тим більше, що Палій з діда-прадіда був уродженцем Борзни (про це згадував і сам Мазепа).

В архівних наукових фондах Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського НАН України нам вдалося попрацювати в особистому фонді вченого (ф. 3). Тут зберігається цілий пласт матеріалів за 1795-1896 рр., зокрема й багатющі матеріали по фольклору та етнографії Чернігівщини. Нашу увагу привернула справа ф. 3-7/485, де містяться виписки з різних джерел про Мазепу та Палія. Деякі виписки скопійовані з відомих праць М.І.Костомарова та інших друкованих джерел і тому ми їх пропускаємо. Деякі ж були записані з уст фольклористів та етнографів, як от Опанас Васильович Маркович (чоловік письменниці Марка Вовчка), старожили з Чернігова, Борзни та Салтикової Дівиці, і мають незаперечну цінність. Хоча деякі перекази про Палія (наприклад, те, що він начебто ловив чи відбивав долонями кулі; що перекидався собакою (тут – сободем) відомі в іншій формі в інших переказах, ці свідчення мають джерельну цінність, тим більше, що вони були записані в рідних місцях Палія. Меншою мірою це стосується переказів про Мазепу, оскільки в них відчутний вплив царської пропаганди, зокрема церковної анафемі (неканонічної, бо вона була винесена з політичних міркувань). Як би там не було, ці перекази будуть цінними тим, хто цікавиться історією рідного краю. Можливо, вони спонукають археологів пошукати скарби Мазепи в Чернігові та Салтиковій Дівиці. Зазначимо, що виписки зроблені російською та українською мовами, записані нашвидкуруч на клаптиках паперу і через те не завжди прочитуються окремі слова. Зберігаємо особливості авторського правопису.

У додатку вміщуємо документи, які ми свого часу знайшли в польських архівосховищах і які досі не увели до наукового обігу. Це рукописні новини початку XVIII ст., які курсували паралельно з газетами і виконували їх роль, задовольняючи інтереси читачів щодо подій у світі і, зокрема, в Україні. В них містяться деякі важливі відомості про Івана Мазепу та Семена Палія (№ 1). Наводиться також документ 1742 р. (№ 2: подорожна з Глухова до Києва 25 полоненим молдаванам), який було виявлено в Інституті рукопису (далі – ІР) Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – НБ). Він має відношення до історії старої Сіверщини, і тому ми знайшли потрібним тут його подати. Окремі нерозбірливі слова ми позначили знаком(*)*.

© Мицик Юрій Андрійович – доктор історичних наук, професор;

© Тарасенко Інна Юріївна – кандидат історичних наук (Київ).

//(арк. 1) «О Мазепе.

Между простонародием чув я, что два солдата из плену утекли и шли пущею и напали (в сенсі – «натрапили на». – Ю. М.) дом неизвестный и в том доме німа никого. Тільки примостка одна и на тім примостку лежить чоловік у панськiм одязі і каже: «Зайшли вы сюди ночувати да неспокійно вам буде». Ті нічого не отвічали, да самі собі і думають: «Яке тут безпокойство. Нема нікого. Переночуємо». Як настала ночь, так і ідуть удвох, неизвестно хто, молотили (?) наче воины и начали бить лежачого пана. Молотили мовчки. А той пан тільки стогне. Цілу ніч не спали. Тільки видно (?) сіріти, як же настав день, так і нема того нічого. Збираються іти собі, так пан і говорить: «Бачили ви, що мені було?». «-Оте ж виділи». «Отак мені усегда». «-Хто ты есть таки?» «-Слыхали вы Мазепу?» «-Слыхали». «-Ото ж я той самы. Хотя б мене ваш цар тепер не заклинав, щоб мені так не було б». З цим вони і пішли.»

//(арк. 7) «Старожилы чернигов[ские] говорят, что по преданию, известно буд-то здание «архива», кот[орое] под валом над ()*, служило Мазепе «скарбницею». Когда он затеял измену, то в него скидывал свои богатства. И теперь еще существуют «ліюхи» (подвалы полузавалившиеся впрах (?), в которых хранят скарби. Другие говорят, что это дом Еньки, богатого купца (см. особо) (Чернигов. 1852-4 гг.)

«О Паліе.

Я слышал предание о Паліі (от А. В. Маркевича из Пирятин[ского] у[езда] Полтавской губ[ернии]), что он сидел в такой темнице по милости Мазепы, что и світу не было видно и оброс «мохом»(?). Когда в него стреляли шведы, он только подставлял ладонь и пули возвращались назад и убивали шведов. О шведской ()* в их войска. О Петре. О превращении Палія в соболя. (1850-г) //(арк. 8). Тоже шведы после шестидневного пути переправились под Переволочною через Днепр, достигли этого берега. На восточном берегу Буга близ села Свято-Троицкого был лагерь Карла XII, полверсты ниже по течению реки, стоял лагерь Мазепа с запорожцами – здесь долина «Гетманова Балка» и огромный курган в ея углублении. Народ рассказывает, что под этим холмом могила Мазепы; но это несправедливо, он умер и похоронен в Бендерах.

По другому известию Мазепа умер в Очакове и погребен в Яссах. (из С. Петербургских] ведом[остей] 1851 г. № 283 18 декабря. Статья «Письма с берегов Черного моря». Об этом [начало] см. №№ 270, 273, 274 1852 генваря 19. Чернигов)».

//(арк. 11) «Предания о Салтыковой Девыцы Нежинского уезда.

В части села, назыв[аемой] Оболонь, 10 лет жил Мазепа. Там до нашего времени стоит кирпичная капличка, под которою зарыты в землю две пушки, заколдованные Мазепою, потому что 60 волов не могли вытащить их. (Рассказ стариков С[алтыковой] Дев[ицы] 1851, декабря 24».

//(арк. 12) «По одному (борісп[ільському]?) преданию Семен Палій жив в Борзне в предместье «Кут», за Рындовским, а по другому преданию – на Велико-Загоровской дороге за мостом. (Сообщ[ил] Я.К. Бабенко в 1866 г.) (первое верно, второе смешивает место казни Сомка с местом родины Палія».

//(арк. 18) «Палій похоронен в Борзне (Я. К. Бабенко 1866). Иные говорят, что он жил в предместье «Кут», за Рындовским, а другие – что по Велико-Загор[овской] дороге за мостом (от Я. К. Бабенко в 1866 г.) //(арк. 19) «На Новом месте. В Борзне около ()* в одной хате старой живет семейство Паліів. Есть еще старій Палій в Борзне».

//(арк. 21) «О Паліе.

Род Паліів жив в Борзне на Новом месте. Они мещане (?). Два (помилка, треба: «Один») из них за разбой в Борзне[выгнан], а другой сослан в Сибирь. Один из них глубокий старик, второй был в Борзне и опять сослан. Теперь остались только две женщины из роду Паліів».

(ИМФЕ. – Відділ рукописів. – Ф. 3-7/485. – Арк. 1, 7, 8, 11, 18, 19, 21)

Додаток:

№ 1

1703, вересня 20, жовтня 17, 19. – Львів, Меджибіж. – Уривок з новин.

[(20. IX. 1703 р.)

Про Палія знову чути, що відправив до Дністра забирати пасіки і немирівські люди мали з його людьми (..) *зіткнутися

[17. X. 1703 р. зі Львова]

Козаки на війну не виходили () Палій у Фастові на французьку галантерею (тут: хворобу. – Ю.М.) лежить хворий; були у нього, частував їх і вільно відпустив без якоїсь прикраси. [] На Покутті опришки не перестають грасувати. Шляхта і люди з сіл мусять тікати, так само і з неукріплених містечок

[19. X. 1703 р., з Меджибожа]

З Чуднова у нас відомість, що Палій відїхав за Дніпро до гетьмана Мазепи.

(НБ у Варшаві. – Відділ мікрофільмів. – № 21656. – Арк. 577 зв., 600, 613 (Оригінал зберігається в Бібліотеці Чарторийських у Кракові. – ВР. – № 1676)

№ 2

1742, червня 8 (травня 28). Глухів. – «Подорожна» грамота 25 полоненим молдаванам.

«По указу ея величества государини императрицы Елисавет Петровны, самодержици всероссийской и протчая, и протчая, и протчая.

Отпущением от Глухова до Киева плінников волохов мужеска и женска пола двадесяти пяти о свободном пропуске () * и по ея императорского величества указам. Что для вірности за рукою моею и при печати войсковою з енеральной войсковою канцелярии дана сия подорожная в Глухове генваря 28 мая 1742 году.

А. Бутурлин (?)

Ея императорского величества самодержици всероссийской всемилоостивейшей государыни моей генерал лейтенант кавалер и генерал кригс – комисар.

(НБ України ім. В. Вернадського. – ІР. – Ф. 28. – № 804. Оригінал, завірений печаткою. Запис початку ХХ ст. «Дар І. В. Болсуновського»)

* * *

«1705 р. [] Під час цієї кампанії запорізький гетьман Мазепа з великим козацьким військом увійшов до Польщі і коло Замостя отаборився, потім зимував на Волині, а сам персонально у Торговиці insistendo.

Цього ж року (1708. – Ю.М.) запорізький гетьман Мазепа приступив до шведського короля, взявши з собою великі скарби, а інші залишивши в Батурині. Але Батурин невдовзі зразу здобула Москва, все забрала і фортецю доценту зруйнувала. []

1709 р.

[] *(тут йдеться про відступ Мазепи до Полтави і про Полтавську битву. – Ю.М.)* «Сам король поранений ледве з 500 кінних втік, з котрим і Мазепа, гетьман військ запорізьких, котрий покинувши великі скарби і мільйони, вже тримався шведського короля, до Бендер направився під протекцію Оттоманської Порти.

Цей же Мазепа, запорозький гетьман, позичив шведському королю, як свідчать чутки, двісті тисяч червоних злотих готівкою, а стільки ж в клейнодах, а сам потім за рік помер, віддавши шведському королю свого племінника по сестрі, тобто п. Войнаровського, котрий потім потрапив до царя й. мості і був посаджений у столиці у вічне ув'язнення».

(АГАД (Варшава). – Ф. «Архів Радзивілів» . – Кн. 19. – С.43, 47-48)